CONFLICTE I TRANSICIONS POLÍTIQUES I SOCIALS

La disjuntiva de l'islamisme polític

Ricard González

Il·lustració de Carole Hénaff

Des del seu naixement a principis del segle XX, la naturalesa de l'islamisme polític modern ha estat objecte d'aferrissats debats entre els seus defensors i els seus detractors. El fet que la seva doctrina sobre l'Estat islàmic ideal sigui sovint vague més enllà dels eslògans i que alguns moviments que formen part d'aquesta família ideològica hagin recorregut a la violència ha donat peu a interpretacions molt diferents respecte a la seva essència i significació històrica. De fet, al nucli del seu projecte es troba l'aplicació de la xaria o llei islàmica, la qual, com que no està codificada, adopta un significat diferent per a cada branca religiosa o moviment polític islamista.

Abans de les anomenades "Primaveres Àrabs" del 2011, a grans trets, hi havia dos grans enfocs respecte a la naturalesa de l'islamisme polític. Per alguns autors, com l'arabista Bernard Lewis, es tracta d'una ideologia regressiva, intolerant I immutable que pretén forçar el retorn de la comunitat islàmica a unes pràctiques religioses medievals. Per altres, com l'acadèmic francès François Burgat o el nord-americà John Esposito, l'islamisme representa un vector de progrés pels països islàmics que pretén dissenyar una via pròpia d'accés a la modernitat, i no una simple transposició dels models occidentals. El seu ascens seria fruit de l'empoderament de sectors socials exclosos per les elits que han controlat el poder durant segles, i no el consideren antitètic amb els ideals democràtics, per bé que la fusió entre islamisme i democràcia podria donar lloc a un model diferent al dels països occidentals.

Fins fa una dècada, el debat sobre la compatibilitat entre islamisme i democràcia era

eminentment teòric, ja que no hi havia cap partit o moviment islamista que hagués arribat al poder a través de les urnes. El FIS algerià és el que s'hi va apropar més en guanyar la primera volta de les eleccions legislatives algerianes de l'any 1991, setmanes abans que l'Exèrcit donés un cop d'Estat i avortés el procés de transició. Llavors, les cancelleries occidentals van donar suport als generals algerians, adoptant la tesi que es popularitzaria més tard sintetitzada amb l'expressió «un home, un vot, una vegada» [1]. És a dir, els partits islamistes que participaven en processos electorals i, en teoria, acceptaven el sistema democràtic ho farien només de forma finalista, per arribar al poder, i llavors suprimir les eleccions i implantar una teologia.

Una etiqueta, moltes cares

Ja abans del 2011, l'etiqueta de la ideologia islamista comprenia una gran varietat de moviments. Entre altres, hi figuraven els grups jihadistes com Al Qaeda, els moviments salafistes quietistes i el que podríem anomenar com a partits islamistes amb vocació institucional, és a dir, aquells que tenen com a objectiu formar part de les estructures polítiques vigents, per bé que modificant-les. Fins i tot aquest grup, que és el que centra l'anàlisi d'aquest article, era força divers.

En bona part, les diferències en els postulats dels diversos partits islamistes de la regió de l'Orient Mitjà i el Nord d'Àfrica (MENA, en anglés) eren fruit del context polític de cada país. Així, per exemple, en aquells països on hi havia un conflicte armat de tipus nacional, com a la Palestina o al Líban, ambdós ocupats totalment o parcialment per les forces israelianes, moviments com Hizbul·là o Hamàs comptaven amb braços armats al mateix temps que participaven en processos electorals. La resta advocaven per aconseguir els seus objectius polítics només a través de l'acció política.

A Egipte, els Germans Musulmans, considerat el primer moviment islamista modern de la regió, i matriu de diversos partits d'una ideologia semblant a d'altres països, mantenien un discurs conservador, en línia amb l'islamisme clàssic, en qüestions com el paper de la dona o les minories o de la xaria, rebutjant de forma categòrica una separació entre religió i Estat. En canvi, a Turquia, s'obria pas a finals dels anys noranta un partit, l'AKP liderat per un jove Recep Tayip Erdogan, que assegurava haver adoptat els postulats centrals del model laic dissenyat per Kamal Ataturk, renunciat a situar la xaria al centre de l'estructura legal del país.

> La majoria dels grups polítics islamistes asseguraven haver abraçat el sistema democràtic i respectar el pluralisme polític

Ara bé, la majoria d'aquests grups polítics compartien també algunes característiques importants: tots ells formaven part de l'oposició en els seus respectius països —sovint sent la principal força opositora en contextos autoritaris i de repressió política—, i en els seus discursos, asseguraven haver abraçat el sistema democràtic i respectar el pluralisme

polític, advocant per l'obertura d'un procés de transició. A més, a la pràctica, havien renunciat a la creació d'un califat transnacional i acceptaven les fronteres de l'Estat-nació, moltes d'elles dissenyades durant el període colonial.

Els seus detractors sempre han desconfiat de la sinceritat d'aquests plantejaments. I tenien motius per fer-ho, ja que no mancaven les actituds intolerants o fins i tot violentes entre els militants d'aquests partits envers els seus adversaris [2]. A més, els anomenats pensadors islamistes clàssics, com Hassan al-Banna o Sayyid Qutb, van ser molt crítics amb el concepte de democràcia, que van vincular directament exclusivament amb la cultura política occidental. Qtub, per exemple, contraposava la sobirania popular a la voluntat divina i a l'Alcorà, descrit com l'única Constitució dels musulmans.

En canvi, la majoria dels moviments islamistes contemporanis han evolucionat ideològicament i argumenten avui que la democràcia no és aliena als valors islàmics, sovint equiparant-la al principi de la *xura*, que es podria traduir per "consultació", i que figura entre els criteris clàssics que ha de seguir un bon governant segons el pensament islàmic clàssic. Les eleccions serien, doncs, una mena d'actualització dels *diwans*, els òrgans de notables que aconsellaven els governants ja en el període clàssic de l'islam. Ara bé, aquests partits no van arribar a dissenyar mai una descripció clara i detallada de l'Estat islàmic ideal que volien aconseguir. Què s'amagava darrere l'eslògan històric de «l'islam és la solució»?

L'oportunitat de les Primaveres Àrabs

Les revoltes populars antiautoritàries del 2011 que van sacsejar la regió, més conegudes com a Primaveres Àrabs, van representar una oportunitat històrica per l'islamisme polític institucional. La caiguda dels règims dictatorials a Egipte, Tunísia Iemen i Líbia, i l'obertura d'una expectativa de canvi a altres països com el Marroc, Síria o Jordània, era la conjuntura que els moviments islamistes havien somiat durant dècades per poder accedir al poder. Tanmateix, igual que va passar als mateixos règims, la sobtada pulsió revolucionària va agafar per sorpresa els moviments islamistes, i la majoria no estaven preparats pel repte d'adaptar-se a uns canvis profunds i vertiginosos, havent d'assumir aviat la responsabilitat de gestionar els seus països en un context de transició fluid i molt complicat.

Les primeres eleccions lliures a diversos països després de les revoltes van atorgar una victòria clara als islamistes. A Egipte, a les legislatives de finals de 2011, els partits islamistes van obtenir prop d'un 70% dels vots, sent el Partit de la Llibertat i la Justícia —afiliat als Germans Musulmans— el més votat, seguit de la coalició salafista Nur, la gran sorpresa dels comicis. A Tunísia, Ennahda va recollir el 37% dels sufragis, molt lluny del segon partit, amb un 8%, en un Parlament molt fragmentat.

Aquell mateix any, el Partit de la Justícia i el Desenvolupament (PJD) va imposar-se a les eleccions al Marroc, on el règim monàrquic continuava en peu, però sumat als altres resultats, va fer que alguns mitjans parlessin d'una "marea verda" pel color que s'identifica tradicionalment amb l'islam. A Síria, no hi va haver mai eleccions lliures, ja que mesos

després d'una cruenta repressió, el país va caure en una guerra civil, però la branca dels Germans Musulmans al país jugava un paper central a la principal plataforma opositora en aquell moment, el Consell Nacional Sirià.

Els anys següents, les trajectòries dels partits islamistes de la regió van divergir de forma encara més clara d'acord amb el context de cada país. La qüestió de quin seria l'estil de la governança dels partits islamistes en cas de guanyar les eleccions va deixar de ser un terreny per a l'elucubració teòrica, ja que en almenys dos països, Tunísia i Egipte, van poder assumir les regnes del poder [3]. Les experiències dels tunisians d'Ennahda i els egipcis Germans Musulmans van ser molt dispars, sobretot quant a les conseqüències de la seva gestió de la transició. En un cas, el tunisià, l'acció de govern d'Ennahda ha ajudat a completar una transició democràtica relativament exitosa, mentre que en el cas d'Egipte, va adobar el terreny a un cop d'Estat militar que s'ha saldat amb la implantació d'una dictadura encara més repressiva que l'anterior, la de Hosni Mubarak.

Els miralls invertits de Tunísia i Egipte

Fins i tot el 2011, el punt de partida d'ambdós moviments ja era sensiblement diferent. A principis del segle XXI, els Germans Musulmans havien experimentat un pols intern entre els sectors més aperturistes, on predominaven els quadres joves o de mitjana edat, i la vella guàrdia, sovint identificats com a "falcons". Els primers defensaven la necessitat de fer un *aggiornamiento* de la ideologia islamista, alineant-se amb els valors i pràctiques de la democràcia liberal i advocant per una major obertura a la societat. Els segons, guardians de les essències, van imposar-se en la pugna, i van desplaçar completament els coloms de la direcció del partit a les eleccions internes, donant peu a una escissió amb la creació del Partit Wasat ("centre" en àrab).

En canvi, Ennahda, feia anys que havia iniciat un procés d'evolució ideològica sota el lideratge de l'influent intel·lectual Rached Gannouchi. Alguns autors [4] han definit aquest procés com la "tunisificació" del partit en el sentit que va incorporar les bases filosòfiques del reformisme de pensadors com Taher Haddad. Així, ja als anys vuitanta, el grup, llavors sota el nom de Moviment de la Tendència Islàmica (MTI), ja havia enutjat als seus correligionaris del món àrab en acceptar el codi personal vigent al país, que prohibia la poligàmia tot i ser legal a l'Alcorà.

Malgrat el seu tarannà reformista, els primers anys de govern d'Ennahda no van estar exempts de tensions amb l'oposició laica. El procés d'elaboració d'una nova Constitució democràtica va provocar un fort procés de polarització entorn del model de societat i al paper de la religió en la vida pública, agreujat per l'assassinat de dos polítics d'esquerres, presumptament a mans de grups jihadistes. De fet, l'experiment democràtic va trontollar el 2013, però les concessions d'Ennahda i l'oposició en l'anomenat «Diàleg Nacional» promogut per la societat civil, van permetre aprovar una nova Carta Magna per consens. Uns mesos més tard, es produiria una transició pacífica del poder a l'oposició laica un cop celebrats nous comicis presidencials i legislatius de l'any 2014.

> A principis del segle XXI, els Germans Musulmans havien experimentat un pols intern entre els sectors més aperturistes, i la vella guàrdia, sovint identificats com a “falcons”

Per tal de consolidar la transició i d’evitar qualsevol temptació de retorn a una dictadura antiislamista, Ennahda va segellar un pacte amb el seu gran adversari, Nidá Tunis, que va donar lloc a una “gran coalició” de govern entre 2015 i 2019. L’any 2016, en el seu X Congrés, el partit islamista va fer un pas més en la seva evolució ideològica i va establir en els seus estatuts una separació entre la religió i la política. L’ocupació de càrrecs en el partit passava a ser incompatible amb les activitats de proselitisme religiós. A més, encara sota la direcció de Ghannouchi, el partit va abandonar l’etiqueta “islamista”, per passar a definir-se com “islamo-demòcrata”, inspirant-se en els partits cristiano-demòcrates europeus. Amb la seva victòria a les eleccions legislatives del 2019, en les que Nidá Tunis va quasi desaparèixer, Ennahda es va refermar com un actor central en la política tunisiana.

L’experiència al poder dels Germans Musulmans no podria ser més diferent. Embriagat per les seves victòries a les primeres eleccions legislatives i presidencials, el moviment no va poder, o no va creure necessari, arribar a pactes amb l’oposició laica per a pilotar de forma conjunta el procés de transició. Si bé l’any de govern del president Mohamed Mursi no va registrar l’adopció de qualsevol política que pretengués canviar el codi moral del país [5], no va apaivagar les pors de la minoria cristiana copta o els sectors antiislamistes. Mursi tampoc va ser capaç de millorar el nivell de vida de la població, una urgència per a les masses que van expulsar Mubarak del poder.

Així va ser com un ambiciós general i ministre de Defensa, Abdelfattah al-Sissi, va trobar el terreny adobat per satisfer la seva sed de poder personal i de la seva institució, un Exèrcit que de forma més o menys directa havia governat el país des de la Revolució de 1952. Els Germans Musulmans no van acceptar el cop d’Estat d’al-Sissi, i van intentar revertir-lo a través de les mobilitzacions populars. En un procés d’escalada, l’Exèrcit va recórrer a una repressió implacable per assentar el seu poder [6], decapitant la confraria i declarant-la «organització terrorista». Amb els seus líders a la presó complint llargues condemnes, assassinats o bé a la clandestinitat, la naturalesa dels debats interns va canviar radicalment. Ja no es tractava de discutir un possible aggiornamiento ideològic pel segle XXI, tampoc de fer una valoració crítica de l’any de govern de Mursi, sinó d’intentar aconseguir la supervivència de l’organització. Així mateix, també es va discutir si la resistència a la dictadura podia legitimar algun tipus d’ús de la violència, i quins havien de ser els seus límits. La repressió va impossibilitar que es plantegés una possible evolució ideològica com l’experimentada per Ennahda a Tunísia.

Erdogan i el dilema islamista

Si bé se sol associar l’islamisme polític al món àrab, probablement el partit islamista més

influent de les darreres dues dècades no pertany a aquesta regió: l'AKP turc liderat per Erdogan. Des de la seva victòria electoral a les legislatives de 2002 i fins aproximadament una dècada després, el partit va ser sovint descrit com un exemple de la possible metamorfosi de l'islamisme polític envers l'acceptació de la democràcia liberal. Fins i tot, alguns dels autors que van encunyar o defensar el terme "postislamisme" per descriure l'evolució d'alguns partits islamistes que haurien deixat enrere alguns dels postulats de l'islamisme polític clàssic l'assenyalaven com el seu principal exponent [7].

En aquella primera fase del govern d'Erdogan, Turquia va aprovar una sèrie de reformes amb l'objectiu d'accedir a la Unió Europea que van reforçar la democràcia turca, reduint la tutela de l'Exèrcit, i van expandir els drets i llibertats de la ciutadania. Per exemple, es va abolir la pena de mort l'any 2002, i es van flexibilitzar les restriccions a l'ús de llengua kurda. Tanmateix, arran de les protestes contra el projecte d'urbanització del parc de Gezi, el govern turc va imprimir un progressiu gir autoritari que va arribar al seu punt culminant després del cop d'Estat de 2016. Erdogan no només va aprofitar l'ocasió per reformar la Constitució i centralitzar el poder en mans de l'Executiu, sinó que va desfermar una campanya d'arrestos i assetjament contra l'oposició i qualsevol veu crítica. L'AKP va passar de ser un referent de la moderació d'una part de l'islamisme a un dels principals exemples al costat de Vladimir Putin de la fornada de líders autoritaris amb un projecte per eternitzar-se en el poder a força de manipular les regles del joc electoral, el que s'ha anomenat la «democràcia il·liberal».

> La trajectòria d'Erdogan presenta una disjuntiva: cal fer un esforç per adoptar els principis centrals de la democràcia liberal o n'hi ha prou amb advocar per un sistema que inclogui la celebració d'eleccions?

La trajectòria d'Erdogan, considerat com una font d'inspiració per bona part dels islamistes del món àrab després de les revoltes del 2011, presenta als militants islamistes de la regió amb una disjuntiva: cal fer un esforç per adoptar els principis centrals de la democràcia liberal, tal com ha fet Ennahda, o bé n'hi ha prou amb advocar per un sistema que inclogui la celebració d'eleccions, però no garanteixi un respecte estricte als drets individuals? Atès que Erdogan és un dels pocs aliats en el poder dels partits islamistes àrabs —Istanbul és l'exili preferit pels dirigents dels Germans Musulmans egipcis—, pocs són els que gosen criticar-lo [8]. A més, el context de repressió o guerra civil que pateixen diversos països no ofereix el clima ideal per a dur a terme revisions de tipus ideològic. Per aquesta, probablement, aquest tipus de debats interns seran posposats a curt termini en haver-hi necessitats més urgents, però tard o d'hora s'hauran d'abordar. I en una era de recessió dels ideals democràtics fins i tot en els països que n'han fet bandera, com els EUA, no està clar que el seu poder d'atracció sigui suficient per a continuar impulsant els partits islamistes cap a una evolució ideològica en el mateix sentit que les últimes dècades.

Davant aquest escenari, i tenint en compte la pluralitat que comprèn el camp islamista, la

Unió Europea i els països que la formen haurien d'evitar desenvolupar grans línees d'acció política envers l'islamisme com si fos un bloc homogeni. Caldrà un anàlisi afinat que faci les distincions adequades entre els partits o moviments de l'islamisme polític institucional en funció de la seva ideologia i comportament concret, per bé que, teòricament, formin part d'una mateixa família política o puguin considerar-se aliats. I en el cas d'aquells que hagin exhibit una evolució positiva, com és el cas d'Ennahda a Tunísia o el PJD al Marroc, mantenir o enfortir-hi els contactes.

La Unió Europea ha de ser conscient que no pot haver-hi una democratització, i potser fins i tot una estabilització, de la regió MENA en un context d'exclusió i repressió de l'islamisme polític. Certament, els partits o moviments islamistes ha perdut pistonada en comparació amb els anys immediatament posterior a les Primaveres Àrabs, però la seva continua sent la ideologia amb una capacitat de mobilització més potent de la regió. Creure que és possible dur a terme polítiques exitoses d'erradicació d'aquests partits o ideologia com fan l'Egipte o els Emirats Àrabs Units és una errada. L'autoritarisme i la repressió només serveixen per donar arguments a la vessant més radical i violenta de l'islamisme, el jihadisme. L'estabilitat que prometen alguns autòcrates de la regió pot resultar un miratge de curta durada, com ja va succeir durant la primera dècada del segle XXI, sobretot en absència d'un desenvolupament econòmic inclusiu. Afavorir una tendència a la moderació i adopció dels ideals democràtics per part de l'islamisme polític hauria de ser un objectiu estratègic de la Unió Europea.

REFERÈNCIES

1 — Djerejian, Edward P. (1996), "One man, one vote, one time is not democracy", *New Perspectives Quarterly*, September 1996

2 — Per exemple, militants o simpatitzants dels Germans Musulmans a Egipte han comès actes de violència sectària contra els cristians coptes, adversaris laics o llocs considerats com inmorals. Aquests actes no han estat continuats durant els seus prop de cent anys d'història, sinó més aviat en moments de crisis.

3 — Al Marroc el PJD també va assumir la direcció del govern, però com va passar amb els seus predecessors, es va trobar limitat per l'enorme influència del rei I del seu entorn, l'anomenat *makhzen*, a la presa de decisions.

4 — Cavatorta, F. & Merone, F. (2015): "Post-Islamism, ideological evolution and 'la tunisianité' of the Tunisi Islamist party al-Nahda", *Journal of Political Ideologies*, 20:1, 27-42

5 — El principal greuge de l'oposició laica o no islamista va ser l'aprovació d'una Constitució ambigua respecte al paper de la religió en la vida pública, que no implantava un sistema de caire islamista, però tampoc impedia que pogués desenvolupar-se.

6 — Segons algunes ONGs, la xifra de represaliats polítics a Egipte en els dos anys posteriors al cop d'Estat podrien ascendir a 41.000. Sobre això, vegeu el següent article de Human Rights Watch en línia.

7 — Kuru, Ahmet; Stepan, Alfred (2012). *Democracy, Islam, and Secularism in Turkey. Religion, Culture, and Public Life*. New York: Columbia University Press.

8 — En una entrevista amb aquest autor l'any 2017, Rached Ghannouchi va mostrar-se en desacord en definir l'evolució del govern d'Erdogan com una "deriva autoritària" i insistia a considerar-lo un referent democràtic.

BIBLIOGRAFIA

Burgat, F. (2016). *Comprendre l'islam politique*. Paris: Editions La Decouverte.
Cavatorta, F. i Merone, F. (2015): Post-Islamism, ideological evolution and 'la tunisianité' of the Tunisani Islamist party al-Nahda, *Journal of Political Ideologies*, 20:1, 27-42
Djerejian, E. P. (1996), "One man, one vote, one time is not democracy", *New Perspectives Quarterly*, September 1996
Esposito, J. L, (1996). *Islam and Democracy*. New York: Oxford University Press
Gonzalez, R. (2015). *Ascenso y caída de los Hermanos Musulmanes*. Barcelona: Editorial UOC
Kuru, Ahmet; Stepan, Alfred (2012). *Democracy, Islam, and Secularism in Turkey. Religion, Culture, and Public Life*. New York: Columbia University Press.
Lewis, B. (1994) *The Shaping of the Modern Middle East*. New York: Oxford University Press
Mourenza A. i Topper I. (2019). *La democracia es un tranvía*. Barcelona: Ediciones Peninsula.
Qutb, S. (1978). *Milestones*. Beirut: Holy Koran Publishing House
Wickham, C. (2013) *The Muslim Brotherhood: The Evolution of an Islamist Movement*. New Jersey: Princeton University Press

Ricard González
Ricard González Samaranch és periodista i politòleg especialitzat en la regió de l'Orient Mitjà i el Nord d'Àfrica. Es va llicenciar en Ciències Polítiques per la Universitat Pompeu Fabra de Barcelona el 2001, i posteriorment va obtenir un Màster en Relacions Internacionals amb especialitat a l'Orient Mitjà a la Universitat Johns Hopkins gràcies a una beca de La Caixa. La seva trajectòria com a corresponsal es va iniciar el 2005 a Washington. El 2011 es va traslladar a Egipte, i el 2015 a Tunísia, on va exercir de corresponsal per als diaris El País i Diari ARA, realitzant també col·laboracions per a diversos mitjans com Al Jazeera, BBC o Foreign Policy. És autor del llibre *Ascenso y caida de los Hermanos Musulmanes* (UOC, 2015), i ha escrit nombrosos articles d'anàlisi en l'àmbit de les Relacions Internacionals per la revista Política Exterior, així com per als think tanks CIDOB i Fundación Alternativas.